

АНОТАЦІЯ

Танасійчук В. І. Психологічні особливості лідерської позиції особистості фахівця соціальних служб. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія» (05 – Соціальні та поведінкові науки). – ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України. Київ, 2021.

Дисертацію присвячено вивченню проблеми психологічних особливостей лідерської позиції особистості фахівця соціальних служб. Об'єктом дисертаційного дослідження обрано лідерську позицію як психологічний феномен, предметом – психологічні особливості лідерської позиції особистості фахівця соціальних служб. Мета дослідження передбачала теоретичне обґрунтування й експериментальне дослідження змісту, компонентів та психологічних особливостей лідерської позиції особистості фахівця соціальних служб.

Завдання дослідження:

- 1) виокремити основні наукові підходи до вивчення лідерської позиції особистості загалом і фахівців соціальних служб зокрема;
- 2) обґрунтувати сутність, зміст і компоненти лідерської позиції фахівця соціальних служб з урахуванням специфіки їх професійної діяльності;
- 3) емпірично дослідити психологічні особливості лідерської позиції особистості фахівця соціальних служб;
- 4) розробити та апробувати програму формування лідерської позиції особистості фахівця соціальних служб.

Дослідження здійснювалося протягом 2017 – 2021 рр. на базі закладів вищої освіти (ЗВО) з різних регіонів України (Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького) та соціальних служб (Департаменту соціального

захисту населення Чернівецької обласної державної адміністрації, Департаменту соціального захисту населення Київської обласної державної адміністрації). У дослідженні взяли участь 256 фахівців соціальних служб, які навчалися або працювали у вищезазначених ЗВО й установах.

З метою розв'язання окреслених завдань було використано комплекс теоретичних, емпіричних та статистичних методів:

– *теоретичні* (теоретичний аналіз, узагальнення, класифікація й систематизація основних наукових підходів до проблеми дослідження психологічних особливостей лідерської позиції особистості як психологічного феномену загалом та фахівців соціальних служб зокрема, що були використані з метою визначення теоретико-методологічних основ досліджуваної проблеми);

– *емпіричні* (психодіагностичні методики, що дозволили дослідити рівні сформованості психологічних особливостей лідерської позиції особистості фахівця соціальних служб, зокрема для дослідження: а) *ціннісно-сислового компоненту*: опитувальник М. Рокича «Ціннісні орієнтації» (Леонтьєв, 1992); авторська методика незавершених речень «Ставлення до психологічної готовності діяти конструктивно в проблемних ситуаціях професійної діяльності» (авторська розробка); методика Д. Леонтьєва «Смисложиттєві орієнтації»); б) *когнітивно-рефлексивного компоненту*: авторська модифікація методики незавершених речень «Усвідомленість лідерської позиції фахівцем соціальних служб» (авторська розробка); аналіз ситуацій щодо розуміння лідерської активності фахівців соціальних служб у професійній діяльності (авторська розробка); методика А. Карпова «Діагностика рефлексивності»; в) *афективно-оцінного компоненту*: методика «Ставлення до знехтуваного співробітника, якому віддають найменшу перевагу» (Least Preferred Co-worker, LPC, автор – А. Фідлер, в адаптації С. Каліщука); методика «Мотиви прояву лідерської позиції у професійній діяльності» (авторська модифікація методики О. Бондарчук, Л. Карамушки «Мотиви професійної діяльності»); методика І. Юсупова «Діагностика рівня емпатії»; г) *регулятивно-поведінкового компоненту*: аналіз проблемних ситуацій щодо прояву лідерської позиції (авторська розробка); шкала «Соціальна сміливість» методики Р. Кеттела «16-

факторний особистісний опитувальник» (16-FPQ-187-A) в адаптації Е. Ільїна; методика В. Бойка «Комунікативна толерантність»).

– *формувальний експеримент;*

– *математично-статистичні методи*, зокрема: первинні статистики, кореляційний, факторний та дисперсійний аналізи. Статистичну обробку отриманих даних і графічну презентацію результатів здійснювали за допомогою комп'ютерної програми SPSS (версія 23.0).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній автором:

вперше:

- визначено сутність лідерської позиції фахівця соціальних служб як внутрішню позицію, що забезпечує ціннісне ставлення до лідерства у сфері соціальної роботи, здатність діяти конструктивно в проблемних ситуаціях професійної діяльності, брати відповідальність за прийняття рішень, які пов'язані з життєдіяльністю отримувачів соціальних послуг; сприяти партнерській співпраці суб'єктів соціальної служби щодо їх реалізації;

- обґрунтовано зміст, ціннісно-смысловий, когнітивно-рефлексивний, афективно-оцінний і регулятивно-поведінковий компоненти, критерії та показники лідерської позиції фахівця соціальних служб;

- виявлено соціально-демографічні та організаційно-професійні особливості лідерської позиції фахівця соціальних служб;

- обґрунтовано програму формування лідерської позиції особистості фахівця соціальних служб та доведено її ефективність;

поглиблено знання про лідерство, позицію та психологічні підходи до вивчення лідерської позиції особистості, психологічні особливості діяльності фахівців соціальних служб;

подальшого розвитку дістали положення про сутність лідерства, психологічні умови формування лідерських якостей особистості загалом і фахівця соціальних служб зокрема.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в можливості використання авторської програми для формування лідерської позиції фахівця соціальних служб. Психодіагностичний інструментарій,

апробований у роботі, може стати базисом для моніторингу рівнів сформованості лідерської позиції фахівців, їхньої здатності діяти конструктивно в проблемних ситуаціях професійної діяльності. Отримані дані також можуть бути використані в освітньому процесі щодо підготовки фахівців зі спеціальності «Соціальна робота» у закладах вищої освіти, а також у закладах післядипломної освіти у процесі підвищення кваліфікації фахівців тощо.

За результатами теоретичного аналізу наукових джерел виокремлено основні підходи до дослідження проблеми позиції особистості: *соціологічний* (позиція як соціальне становище особистості, її місце в соціальній структурі (роль), що дозволяє говорити про так звану зовнішню позицію особистості); *системний* (позиція як багатовимірний динамічний простір, кожний вимір якого відповідає певному виду суспільних відносин, враховуючи психічні якості особистості, що не належать ні до біологічних, ні до соціальних властивостей); *психоаналітичний* (позиція через почуття чи усвідомлення власної повноцінності / неповноцінності); *соціально-когнітивний* (позиція через установку як когнітивну структуру, що поєднує когніції, комплексні оцінювальні реакції, емоції, поведінкові інтенції); *особистісно-діяльнісний* (позиція через спрямованість, що формує внутрішню позицію особистості щодо соціального оточення й об'єктів соціального середовища); *суб'єктний* (позиція як суб'єктність, суб'єктна позиція і суб'єктна регуляція свідомої діяльності, що забезпечують постійний поступальний саморозвиток, творче самовизначення і продуктивну самореалізацію у професійній діяльності і *суб'єктно-вчинковий* як його розвиток, у рідчисті якого позицію трактують у контексті вчинку, що дозволяє моделювати власний майбутній життєвий шлях як внутрішньо визначену активність самопроєктування, самопізнання, самоздійснення, використовуючи механізми самовизначення, самоперцепції, самооцінювання, самоактуалізацію, виявити і реалізувати максимально свій психічний потенціал і себе як її суб'єкта; *гуманістично-ціннісний* (позиція через гуманізацію функціонування, сприяння особистісному розвитку усіх її суб'єктів на основі актуалізації потреби в саморозвитку, ціннісному ставленні до себе, інших; складна система ставлень особистості, її установок і мотивів, цілей і цінностей,

що забезпечують прояв лідерської позиції); *екзистенційний* (позиція через відкритість особистості до оточуючого світу, екзистенційний світогляд, в основі якого висока толерантність до невизначеності, що уможливорює формування особистості в процесі взаємодії зі світом); *рефлексивний* (позиція через здатність жити, відчувати емоції, проявляти себе, свою життєву позицію, дотримуючись духовних цінностей і смислів; здатність набути свободи вибору власного способу життя, рефлексивного акту прийняття відповідальності за реалізацію власного життєвого шляху самою особистістю).

В якості базового запропоновано комплексний підхід, що містить положення гуманістично-ціннісного, особистісно-діяльнісного, суб'єктно-вчинкового, екзистенційного та рефлексивного підходів, у межах якого лідерську позицію особистості розглядаємо як внутрішню позицію, що відображає ставлення особистості до оточуючих і до самої себе та визначає спрямованість діяльності особистості, її поведінки і вчинків, здатність проявляти соціальну активність, вести за собою, використовуючи власний приклад, надихати людей, брати відповідальність за прийняті рішення.

Виокремлено *загальні та спеціальні психологічні особливості діяльності фахівців соціальних служб*, що зумовлені змістом, цілями, принципами та функціями надання соціальних послуг усім категоріям населення і визначають професійні цінності, способи і форми надання соціальних послуг, взаємодії суб'єктів. Серед *загальних особливостей професійної діяльності фахівців соціальних служб* відзначимо наступні: 1) професія типу «людина-людина», що потребує особливих професійних знань, умінь і навичок встановлення контактів з людьми, їх підтримання і надання кваліфікованої допомоги, що розширює їх здатність до соціального функціонування, сприяє реалізації громадянських прав та запобігає соціальному виключенню; 2) реалізація соціальної політики держави шляхом надання системи соціальних послуг, що охоплює *широкий спектр діяльності*, у т. ч. різноманітні форми індивідуальної та групової роботи, що зумовлює *прийняття відповідальних рішень* у складних та кризових ситуаціях; 3) *зміст діяльності соціальних служб, професійний розвиток фахівців та очікування клієнтів* залежать від різних чинників, що зумовлює *багатогранність і урізноманітнення видів роботи*, ролей у відповідь

на зростання потребуючих соціальних послуг, включених до ієрархічних відносин; 4) *внесені зміни у кваліфікаційні вимоги фахівців* (соціальних педагогів) не сприяють підвищенню статусу соціальних працівників (престижність), *відсутні вимоги щодо відповідності фаху працівників займаній посаді*; 5) *висока інформативна насиченість щодо надання соціальних послуг* за різними підставами відповідно до європейських стандартів, що потребує високого рівня *професіоналізму фахівців соціальних служб* задля якісного надання послуг відповідно до потреб різних категорій населення; б) *багатофункціональність діяльності соціальних служб на різних рівнях надання соціальних послуг, невизначеність статусу, мінливість і кризовість категорій отримувачів послуг, персональна відповідальність фахівців за наслідки власної діяльності в умовах перманентних викликів суспільства і дефіциту часу, спричинюють високу психічну напруженість, постійні ризики, професійні стреси, втомлюваність, погіршення здоров'я, емоційне виснаження, а згодом і професійне вигорання, невротичні, кризові стани, тощо*; 7) морально-психологічне задоволення від роботи.

Спеціальні психологічні особливості фахівців соціальних служб зумовлені видом організацій, які надають соціальні послуги населенню залежно від *спрямування, підтримки та обслуговування; типу соціальної служби; послуги з догляду вдома* тощо.

Тлумачимо лідерську позицію фахівця соціальних служб як внутрішню позицію, що забезпечує ціннісне ставлення до лідерства у сфері соціальної роботи, здатність діяти конструктивно в проблемних ситуаціях професійної діяльності, брати відповідальність за прийняття рішень, що пов'язані з життєдіяльністю отримувачів соціальних послуг; сприяти партнерській співпраці суб'єктів соціальної служби щодо їх реалізації.

Виокремлено компоненти *лідерської позиції фахівців соціальних служб: ціннісно-смысловий* (критерій: лідерська позиція як цінність, показники: цінності й ціннісні орієнтації фахівця соціальних служб як представника професії типу «людина-людина»; цінність прагнення вести за собою; осмисленість життєвої перспективи), *когнітивно-рефлексивний* (критерій: усвідомленість лідерської позиції у діяльності фахівців соціальних служб, показники: обізнаність

щодо сутності лідерства й лідерської позиції; розуміння ролі лідерської позиції у професійній діяльності фахівців соціальних служб; рефлексія), *афективно-оцінний* (критерій: позитивне ставлення до лідерської позиції, показники: ставлення до інших людей; оцінювання значущості прояву лідерської позиції у професійній діяльності фахівця соціальних служб; емпатія), *регулятивно-поведінковий* (критерій: здатність проявити лідерську позицію у професійній діяльності, показники: здатність діяти конструктивно в проблемних ситуаціях професійної діяльності; соціальна сміливість; комунікативна толерантність).

За результатами емпіричного дослідження виявлено недостатній рівень сформованості лідерської позиції як у цілому, так і за окремими компонентами у переважної кількості досліджуваних фахівців соціальних служб. Так, високий рівень лідерської позиції не виявлений в жодного з досліджуваних фахівців і лише кожному десятому з них властивий вищий середнього рівень. Переважна ж більшість фахівців соціальних служб характеризується недостатнім рівнем такої готовності: понад половини – середнім, а близько третини – нижчим середнього і низьким.

Стосовно ціннісно-сислового компоненту: лише кожному дванадцятому досліджуваному фахівцю соціальних служб властиве виражене ціннісне ставлення до соціальної служби та прояву лідерської позиції в ній. Для переважної більшості фахівців йдеться про недостатньо високий рівень осмисленості життя, амбівалентне ціннісне ставлення досліджуваних як до дійсності в цілому, так і до формування й прояву лідерської позиції у наданні соціальних послуг.

Щодо когнітивно-рефлексивного компоненту лідерської позиції фахівців соціальної служби: лише кожний сьомий досліджуваний характеризується високим його рівнем, а кожний четвертий – низьким. Переважна більшість фахівців (дві третини) має середній і низький рівні обізнаності, фрагментарні, неповні знання про лідерство і лідерську позицію, недостатній рівень рефлексивності і, як наслідок, – значні утруднення щодо співвіднесення загальних знань про лідерську позицію та її формування й прояви у контексті діяльності фахівця соціальної служби.

Стосовно афективно-оцінного компоненту лідерської позиції фахівців соціальних служб: низький рівень виявлено у половини, середній – у дещо менше половини і високий – лише у незначної частини досліджуваних. Констатовано, що активно-позитивний тип емоційного ставлення властивий незначній кількості фахівців соціальних служб (лише кожному тридцятому з досліджуваних), натомість приховано-негативний тип емоційного ставлення виявляє близько третини фахівців. Переважна більшість досліджуваних недооцінюють значення лідерської позиції для реалізації у професійній діяльності, до того ж характеризуються недостатнім рівнем емпатії.

Щодо регулятивно-поведінкового компоненту: високий рівень компоненту властивий кожному дванадцятому фахівцю соціальних служб, а низький – кожному шостому досліджуваному. Понад половини досліджуваних фахівців далеко не завжди схильні проявити лідерську позицію у проблемних ситуаціях професійної діяльності, прийняти та відстояти своє рішення, згуртувати оточуючих для розв'язання життєвих труднощів клієнтів в оптимальний спосіб, а третина з них схильна надавати соціальну допомогу клієнтам формально, за стереотипними алгоритмами, які далеко не завжди є оптимальними у даному контексті. Половина фахівців соціальної служби характеризуються недостатнім рівнем соціальної сміливості, далеко не завжди прагнуть досягнень та утвердження в соціальній сфері, а близько третини взагалі не виявляють такого бажання. До того ж лише третину респондентів можна охарактеризувати як комунікативно толерантних, інші фахівці соціальних служб проявляють середній рівень комунікативної толерантності або взагалі є інтолерантними.

За результатами дисперсійного аналізу визначено соціально-демографічні (залежно від статі, віку, місця проживання) та організаційно-професійні (залежно від посади, наявності освіти за фахом, стажу роботи на посаді) особливості сформованості лідерської позиції фахівців соціальних служб.

Обґрунтовано психологічні умови формування лідерської позиції: організацію спеціального соціально-психологічного навчання, орієнтацію фахівців соціальних служб як представників професії типу «людина-людина» на

ціннісне ставлення до лідерської позиції, осмислення життєвої перспективи, прагнення вести за собою послідовників, формування обізнаності щодо сутності лідерства й лідерської позиції, розуміння її ролі у професійній діяльності фахівців соціальних служб, мотивів щодо прояву лідерської позиції, позитивного ставлення до себе як до лідера, інших людей, співпереживання іншим, розвиток здатності діяти конструктивно в проблемних ситуаціях професійної діяльності, проявляти соціальну сміливість, дотримуватися комунікативної толерантності.

Розроблено програму формування лідерської позиції фахівців соціальних служб, яка складається з 3 модулів. Перший модуль спрямований на формування ціннісного ставлення до лідерської позиції фахівця соціальних служб, цінностей, ціннісних орієнтацій фахівця як представника професії типу «людина-людина», цінності прагнення вести за собою, осмисленості життєвої перспективи; другий – на розуміння й усвідомлення сутності лідерської позиції, лідерства та рефлексії, переживання позитивного ставлення, формування активно-позитивного типу установки щодо інших людей у діяльності соціальних служб, мотивів прояву лідерської позиції у професійній діяльності та емпатії; третій – забезпечує здатність проявити лідерську позицію та конструктивно діяти в проблемних ситуаціях професійної діяльності, прагнення до соціальної сміливості та формування комунікативної толерантності тощо. Кожен модуль програми має свою специфіку і містить інформаційну, діагностичну, розвивальну та творчу складові, які дозволяють отримати інформацію, опанувати нові знання, вміння і навички щодо формування лідерської позиції фахівців соціальних служб та набути досвіду їх використання у практичній діяльності.

Результати апробації програми свідчать про її ефективність щодо формування лідерської позиції майбутніх фахівців соціальних служб: після завершення формувального експерименту в учасників експериментальної групи на відміну від контрольної зафіксовано статистично значущу позитивну динаміку всіх показників і компонентів лідерської позиції. Відповідно йдеться про можливість використання програми формування лідерської позиції фахівців соціальних служб у процесі їх професійної підготовки та на курсах підвищення кваліфікації.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми лідерської позиції фахівців соціальних служб. Перспективним, на нашу думку, є поглиблене дослідження чинників лідерської позиції фахівців соціальних служб, а також вивчення особливостей психологічної готовності викладачів закладів вищої освіти до формування лідерської позиції майбутніх фахівців соціальних служб у процесі професійної підготовки, а практичних психологів систем освіти – до психологічного супроводу такої підготовки.

Ключові слова: позиція; лідерська позиція; ціннісне ставлення; рефлексія; спрямованість; соціальна взаємодія; комунікативна толерантність; самоефективність; фахівець соціальних служб; соціальна робота; професія соціономічного типу; психологічна складова професійної активності, задоволеність життям.

ABSTRACT

Tanasiychuk V.I. Psychological features of the leadership position of the individual specialist in social services. – Qualified scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the degree of a scientific degree of the doctor of philosophy on a speciality 053 “Psychology” (05 - Social and Behavioural Sciences). - SHEI “University of Education Management” NAPS of Ukraine, Kyiv, 2021.

The dissertation is devoted to the study of the problem of psychological features of the leadership position of the personality of a social services specialist. The object of the dissertation research is the leadership position as a psychological phenomenon, the subject - the psychological features of the leadership position of the individual social services specialist. The purpose of the study was to provide a theoretical basis and experimental study of the content, components and psychological characteristics of the leadership position of the personality of a social services specialist.

Objectives of the study:

1) identify the main scientific approaches to the study of the leadership position of the personality in general and social service specialists in particular;

2) substantiate the essence, content and components of the leadership position of social service specialists, taking into account the specifics of their professional activities;

3) empirically investigate the psychological characteristics of the leadership position of the personality of a social services specialist;

4) to develop and test the program of formation of the leadership position of the personality of a social services specialist.

The study was conducted during 2017-2021 based on higher education institutions (HEIs) from different regions of Ukraine (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy) and social services (Department of Labor and Social Protection of Chernivtsi City Council, Department of Social Protection of the Population in the Kyiv Region). The study involved 256 social service specialists who studied or worked in the above-mentioned free economic zones and institutions.

In order to solve the outlined problems, a set of theoretical, empirical and statistical methods was used:

– *theoretical* (theoretical analysis, generalization, classification and systematization of basic scientific approaches to the problem of studying the psychological characteristics of the leadership position of the personality as a psychological phenomenon in general and social services specialists in particular, which were used to determine the theoretical and methodological foundations of the problem);

– *empirical* (psychodiagnostic techniques, which allowed to investigate the levels of formation of psychological characteristics of the leadership position of the personality of a social services specialist, in particular for research: a) *value-semantic component*: M. Rokych's questionnaire "Value Orientations" (Leontiev, 1992); author's technique of incomplete sentences "Attitude to psychological readiness to act constructively in problematic situations prof. activities" (author's development,

Appendix A1); method “Meaningful life orientations” D. Leontiev); b) *cognitive-reflexive component*: author’s modification of the methodology of incomplete sentences “Awareness of the leadership position of a social services specialist” (author’s development); analysis of situations regarding the understanding of leadership activity of social service specialists in professional activities (author’s development); A. Karpov’s method “Diagnosis of reflexivity”; c) *affective-evaluation component*: method “Attitude to the neglected employee who is least preferred” (Least Preferred Co-worker, LPC, author - A. Fiedler, adapted by S. Kalischuk); method “Motives for leadership in professional activities” (author’s modification of the method of O. Bondarchuk, L. Karamushka “Motives for professional activity”); I. Yusupov’s method ‘Diagnosis of the level of empathy’; d) *regulatory-behavioural component*: analysis of problematic situations regarding the manifestation of leadership position (author’s development); scale “Social Courage” method R. Kettel “16 personality factor questionnaire (16-PPQ-187-A)” adapted by E. Ilyin; V. Boyko’s method “Communicative tolerance”).

- *formative experiment*;
- *mathematical and statistical methods*, in particular, primary statistics, correlation, factor and analysis of variance. Statistical processing of the obtained data and graphical presentation of the results was performed using the computer program SPSS (version 23.0).

The scientific novelty of the work is that the author:

for the first time:

- the essence of the leadership position of a social services specialist is defined as an internal position that provides a value attitude to leadership in the field of social work, the ability to act constructively in problematic situations of professional activity, to take responsibility for decisions that are related to the life of recipients of social services; to promote partnership cooperation of social service entities in their implementation;
- substantiated the content, value-semantic, cognitive-reflexive, affective-evaluative and regulatory-behavioural components, criteria and indicators of the leadership position of social service specialists;

- the program of formation of the leading position of the personality of the specialist of social services is proved and its efficiency is proved;

deepened knowledge of leadership, position and psychological approaches to the study of the leadership position of the individual, the psychological characteristics of social services;

provisions on the essence of leadership, psychological conditions for the formation of leadership qualities of the individual in general and the specialist of social services, in particular, were further developed.

The practical significance of the results of the study lies in the possibility of using the author's program to form a leadership position of a specialist in social services. Psychodiagnostic tools tested in the work can be the basis for monitoring the levels of the leadership position of specialists, their ability to act constructively in problematic situations of professional activity. The obtained data can also be used in the educational process for the training of specialists in the speciality "Social Work" in higher education institutions, as well as postgraduate education institutions in the process of professional development and more.

According to the results of theoretical analysis of scientific sources, the main approaches to the study of the position of the individual are identified: sociological (position as the social position of the individual, its place in the social structure (role), which allows us to speak of the so-called external position of the individual; each dimension of which corresponds to a certain type of social relations, taking into account the mental qualities of the individual, which belong neither to biological nor social properties), psychoanalytic (position through feelings or awareness of self-worth / inferiority), socio-cognitive (position through installation as a cognitive structure that combines cognition, complex evaluative reactions, emotions, behavioral intentions); personal-activity (position through orientation, which forms the internal position of the individual in relation to the social environment and objects of the social environment); subjective (position as subjectivity, subjective position and subjective regulation of conscious activity, providing constant progressive self-development, creative self-determination and productive self-realization in professional activities and subject- activity as its development, in the course of which

the position interpreted in the context of an act that allows you to model your own future life as an internally determined activity of self-design, self-knowledge, self-realization, using mechanisms of self-determination, self-perception, self-evaluation, self-actualization, discover and realize their mental potential and themselves as its subject); humanistic and value (position through the humanization of its functioning, promoting personal development of all its subjects through the actualization of the need for self-development, leadership, values of themselves, others; complex system of attitudes, attitudes and motives, goals and values); existential (position through the openness of the individual to the outside world, existential worldview, based on a high tolerance for uncertainty, which allows the formation of personality in the process of interaction with the world); reflexive (position through the ability to live, feel emotions, express themselves, their life position, adhering to spiritual values and meanings; the ability to acquire freedom of choice of one's own way of life, reflexive act of taking responsibility for one's own way of life).

As a basic approach, a comprehensive approach is proposed, which contains the provisions of humanistic-value, personal-activity, subject-activity, existential and reflective approaches, within which the leadership position of the individual is considered as an internal position that reflects the individual's attitude to others and him/herself and determines the direction of the individual, his/her behaviour and actions, the ability to be socially active, to lead by example, to inspire people, to take responsibility for decisions.

The general and special psychological features of the activity of social services specialists are underlined, which are determined by the content, goals, principles and functions of providing social services to all categories of the population and determine professional values, ways and forms of providing social services, the interaction of subjects. Among *the general features of the professional activity of social services specialists* are: 1) *a human-human profession that requires special professional knowledge, skills and abilities to establish contacts with people, their support and the provision of qualified assistance*, which expands their capacity for social functioning, promotes the realization of civil rights and prevents social exclusion; 2) social services implement the social policy of the state by providing a

system of social services that covers *a wide range of activities*, including various forms of individual and group work, which leads to *responsible decision-making* in difficult and crises; 3) *the content of social services activity, professional development and customer expectations* depend on various factors, which determines *the variousness and diversity of work*, roles in response to the growth of needy social services included in the hierarchical relationship; 4) *changes in the qualification requirements of specialists* (social educators) do not contribute to improving the status of social workers (prestige), *there are no requirements for the compliance of the profession of employees to the position*; 5) *high information content on the provision of social services* on various grounds in accordance with European standards, which requires a high level of *professionalism of social services specialists* in order to provide quality services in accordance with the needs of different categories of the population; 6) *multifunctionality* of social services at different levels of social services, uncertainty of status, variability and crisis of service recipients, personal responsibility of professionals for the consequences of their own activities in the face of permanent challenges of society and lack of time, cause high mental stress, constant risks, occupational stress, fatigue, deteriorating health, emotional exhaustion, and later professional burnout, neurotic, crisis states, etc.; 7) moral and psychological satisfaction from work.

Special psychological features of social services specialists are due to the type of organizations that provide social services to the population depending on *the direction, support and service; type of social services; home care services*, etc.

We interpret the leadership position of a social services specialist as an internal position that provides a value attitude to leadership in the field of social work, the ability to act constructively in problematic situations of professional activity, take responsibility for decisions related to social services; to promote partnership cooperation of social service entities in their implementation.

The components of the *leadership position of social services specialists* are singled out: *value-semantic* (criterion: leadership position as a value, indicators: values and value orientations of a social services specialist as a representative of the profession “human-human”; value of desire to lead; meaningful life perspective),

cognitive -reflexive (criterion: awareness of leadership in social services, indicators: awareness of the essence of leadership and leadership position; understanding of the role of leadership in the professional activities of social services; reflection), *affective-evaluation* (criterion: positive attitude to leadership, indicators : attitude to other people, assessment of the importance of leadership in the professional activities of social services specialists; empathy), *regulatory and behavioural* (criterion: the ability to show leadership in professional activities, indicators: the ability to act constructively in problematic situations of professional activities; social media liviness; communicative tolerance).

According to the results of the empirical research, an insufficient level of leadership position formation was revealed both as a whole and by individual components in the vast majority of the studied specialists of social services. Thus, a high level of leadership position is not found in any of the studied specialists; and only one in ten of them - has a higher average level. The vast majority of social service specialists are characterized by an insufficient level of such readiness: more than half-average, and about a third - below average and low.

Regarding the value-semantic component: only every twelfth researched specialist of social services has a pronounced value attitude to social service and the manifestation of leadership in it. For the vast majority of specialists it is a question of the insufficiently high level of meaningfulness of life, ambivalent value attitude of the subjects both to the reality as a whole and to the formation and manifestation of a leading position in the provision of social services.

Regarding the cognitive-reflexive component of the leadership position of social service specialists: only every seventh respondent is characterized by a high level, and every fourth - low. The vast majority of professionals (two thirds) have medium and low levels of awareness, fragmentary, incomplete knowledge of leadership and leadership position, insufficient level of reflexivity and, as a result, significant difficulties in correlating general knowledge about the leadership position and its formation and manifestations in the context of the activities of a social service specialist.

Regarding the affective-evaluation component of the leadership position of social service specialists: low level was found in half, medium level in slightly less than half and high level in only a small part of the respondents. It was stated that the active-positive type of emotional attitude is characteristic of a small number of social service specialists (only every thirtieth of those studied), while the latent-negative type of emotional attitude is found by about a third of specialists. The vast majority of respondents underestimate the importance of a leadership position for social workers, in addition, are characterized by a lack of empathy.

Regarding the regulatory-behavioural component: a high level of the component is characteristic of every twelfth specialist in social services, and low - for every sixth respondent. More than half of the surveyed specialists are not always inclined to take a leading position in problematic situations of professional activity, make and defend their decisions, unite others to solve life problems in the best way, and a third of them tend to provide social assistance to clients formally, according to stereotypical algorithms, which are not always optimal in this context. Half of the social services specialists are characterized by an insufficient level of social courage, do not always strive for achievements and assertions in the social sphere and about a third do not show such a desire at all. In addition, only a third of respondents can be described as communicatively tolerant, other social service professionals show an average level of communicative tolerance or are generally intolerant.

According to the results of analysis of variance, socio-demographic (depending on gender, age, place of residence) and organizational-professional (depending on the position, education, professional experience) features of the leadership position of social services specialists are determined.

Psychological conditions of formation of a leadership position are substantiated: organization of special social and psychological training; Orientation of social service specialists as representatives of the profession such as "man-man" on the value attitude to the leadership position, understanding of life prospects, the desire to lead followers, awareness of the essence of leadership and leadership position, understanding its role in the professional activities of social services professionals regarding the manifestation of leadership position, positive attitude to

oneself as a leader, other people, empathy for others, development of the ability to act constructively in problematic situations of professional activity, to show social courage, to adhere to communicative tolerance.

The program of formation of a leading position of social services specialists which consists of 3 modules is developed. The first session is aimed at forming a value attitude to the leadership position of a social services specialist, values, value orientations of a social services specialist as a representative of the profession such as "human-human", the value of desire to lead, meaningful life prospects; second - to understand and understand the essence of leadership position, leadership and reflection, experiencing a positive attitude, forming an active-positive type of attitude towards other people in social services, motives for leadership in professional activities and empathy; third - provides the ability to show leadership and act constructively in problematic situations of professional activity, the desire for social courage and the formation of communicative tolerance, etc. Each module of the program has its own specifics and contains informational, diagnostic, developmental and creative components that allow obtaining information, acquiring new knowledge, skills and abilities to form a leadership position of social services specialists and gain experience in their practical activities.

The results of approbation of the program testify to its effectiveness in forming the leadership position of future social workers: after the formation experiment, the participants of the experimental group, in contrast to the control, recorded statistically significant positive dynamics of all indicators and components of leadership. Accordingly, it is possible to use the program of forming the leadership position of social service specialists in the process of their professional training and retraining.

The study does not cover all aspects of the problem of the leadership position of social service professionals. In our opinion, an in-depth study of the factors of the leadership position of social service specialists is promising, as well as the study of the psychological readiness of teachers of higher education institutions to form a leadership position of future social service specialists in training and practical psychologists of educational systems to psychological support.

Keywords: position; leadership position; value attitude; reflection; orientation; social interaction; communicative tolerance; self-efficacy; social services specialist; social work; socioeconomic type profession; psychological component of professional activity, life satisfaction.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Статті в наукових фахових виданнях, включених до переліку, затвердженого

МОН України:

1. Танасійчук, В. І. (2021). Відповідальність у професійній діяльності фахівців соціальних служб. *Вісник післядипломної освіти*. Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць. НАПН України ДЗВО «Ун-т менедж. освіти». І. Дунаєв (Ред.). редкол.: Л. Антонова [та ін.]. Київ: Юстон. [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-133-146](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-133-146)

2. Танасійчук, В. І. (2021). Програма формування психологічних особливостей лідерської позиції особистості фахівця соціальних служб. *Психологічний часопис*. С. Д. Максименко (Ред.), 7 (8), 99-107. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Відновлено з <https://www.apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/view/1313/830>

3. Танасійчук, В. І. (2021). Особливості регулятивно-поведінкового компоненту лідерської позиції фахівців соціальних служб. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 3 (56). Т. 2, 266-279. Відновлено з <https://mail.google.com/mail/u/0/?tab=rm&ogbl#inbox/FMfcgzGmtDxDZSHQjbTRcHnNptfFTvSH?projector=1&messagePartId=0.1>

Статті у зарубіжному фаховому науковому періодичному виданні:

4. Танасійчук, В. І. (2021). Типи спрямованості та їх вплив на лідерську позицію фахівців соціальних служб. *Science and Education a New Dimension*.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

Спецкурс

5. Балахтар, В. В., Танасійчук, В. І. (2020). Формування лідерської позиції особистості фахівця соціальних служб: спецкурс для слухачів очно-дистанційної форми навчання (фахівців соціальних служб) в системі післядипломної педагогічної освіти. Київ: Талком. 255 с.

Публікації в інших наукових виданнях та матеріалах науково-практичних конференцій:

6. Танасійчук, В. І. (2016). Дослідження лідерства у вітчизняній та західній науці. *Науковий вісник БДФЕУ. Гуманітарні науки. Спецвипуск «Соціальна робота і особистість»* : збірник наукових праць [ред. кол. : Пірен М. І (наук. ред.) та ін.], 186-191. Чернівці : Технодрук.

7. Танасійчук, В. І. (2019). Лідерська позиція особистості як соціально-психологічний феномен. *Актуальні проблеми розвитку організаційної та економічної психології в Україні: тези III Всеукраїнського конгресу з організаційної та економічної психології (20-22 червня 2019 р.)*, 31-32. Кам'янець-Подільський. Відновлено з http://psychology-naes-ua.institute/files/pdf/red_zbirnyk_congress_maket-szhatuj_1561537460.pdf

8. Танасійчук, В. І. (2019). Зарубіжний досвід підготовки фахівців в системі управлінської культури соціальних служб. *Технології професійної підготовки фахівців у сучасному освітньому просторі (17 травня 2019 р.)*, 299-303. Чернівці.

9. Танасійчук, В. І. (2020). Формування лідерської позиції фахівця соціальних служб засобами інноваційних технологій. *Психолого-педагогічний супровід професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців в умовах трансформації освіти: Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції (18 грудня 2020 р., м. Київ)*. Київ: ДЗВО «УМО». 194-197. Відновлено з <http://umo.edu.ua/mizhnarodni-naukovopraktichni-konferenciji-2020-roku>

10. Танасійчук, В. І. (2021). Зміст і структура лідерської позиції особистості фахівця соціальних служб. *Психолого-педагогічний супровід професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців в умовах трансформації освіти*: Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (21 травня 2021 р., м. Київ). Київ: ДЗВО «УМО», 199-203. Відновлено з <http://umo.edu.ua/materiali-konferencijnimp>